

НАЦІОНАЛЬНА ДОПОВІДЬ ЩОДО ВСТУПУ УКРАЇНИ В БОЛОНСЬКИЙ ПРОЦЕС

Україна на шляху до Болоньї

У сучасному світі Україна розглядає свій розвиток у загальному контексті Європейської інтеграції з орієнтацією на фундаментальні цінності західної культури, насамперед: парламентаризм, права людини, лібералізацію, свободу пересування, рівність доступу до якісної освіти будь-якого рівня та інше, що є невід'ємним атрибутом громадянського демократичного суспільства. Україна прагне бути повноправним учасником процесу Європейської інтеграції. Тому модернізація вищої освіти здійснюється у повній відповідності до положень Лісабонської угоди, яку Україна підписала й ратифікувала, та принципів Болонського процесу.

Основні напрями державної політики у сфері вищої освіти визначені Конституцією України, Законами України "Про освіту" та "Про вищу освіту", "Про наукову і науково-технічну діяльність"; актами Президента України та Кабінету Міністрів України, зокрема:

- Указами Президента України від 11.06.98 № 615/98 „Про Стратегію інтеграції України до Європейського союзу”, від 12.09.95 № 832 “Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні”, від 23.01.96 № 77/96 “Про заходи щодо реформування системи підготовки спеціалістів та працевлаштування випускників вищих навчальних закладів”, від 08.02.01 № 78/2001 “Про програму роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки”, від 17.02.04 № 199/2004 “Про заходи щодо вдосконалення системи вищої освіти в Україні”, яким всі міністерства і відомства зобов'язані здійснити ефективні заходи щодо забезпечення приєднання до Болонського процесу. На виконання цього Указу створена Державна міжвідомча комісія (склад додається);

Постановами Кабінету Міністрів України від 03.11.93 № 896 “Про Державну національну програму “Освіта (Україна ХХІ століття)”, від 12.11.97 № 1260 “Про документи про освіту та вчені звання”, від 24.05.97 № 507 “Про перелік напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями”, від 20.01.98 № 65 “Про затвердження Положення про освітньо-кваліфікаційні рівні (ступеневу освіту)”, від 07.08.98 № 1247 “Про розроблення державних стандартів вищої освіти”.

Нормативною базою реформування вищої освіти є Закон України “Про вищу освіту”, який спрямований на сприяння процесам демократизації взаємовідносин на всіх рівнях функціонування галузі, визначає повноваження та права всіх суб’єктів вищої освіти, принципи автономії вищих навчальних закладів, врегульовує відносини у сфері навчання, виховання, професійної підготовки громадян України, створює умови для самореалізації особистості, забезпечення потреб суспільства й держави у кваліфікованих фахівцях.

Законом уведено кілька принципово нових демократичних положень функціонування вищої школи України. Насамперед, це обов’язковість створення вищого колегіального органу громадського самоврядування вищого навчального закладу, який приймає Статут закладу, щорічно заслуховує звіти ректора щодо результатів діяльності. Закон передбачає також, що заміщення посад керівників вищих навчальних закладів відбувається тільки за відкритим конкурсом. Претенденти на посаду керівника обираються таємним голосуванням вищим колегіальним органом громадського самоврядування закладу. Новим законодавством суттєво розширено повноваження органів студентського самоврядування, їх компетенція визначена окремою статтею Закону України “Про вищу освіту”.

Документом загальнодержавного значення, що визначив систему поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти в Україні у першій чверті ХХІ століття стала Національна доктрина розвитку освіти в Україні, схвалена на II Всеукраїнському з’їзді працівників освіти (2001р.). Відповідно до цієї доктрини зростання освітнього потенціалу суспільства та випереджувальний розвиток освіти забезпечать впровадження новітніх виробничих та інформаційних технологій, що дасть змогу протягом наступних 10-15 років суттєво наблизитись до рівня й способу організації життєдіяльності розвинутих країн світу.

Асоціація ректорів університетів України у своєму зверненні підтримала напрями приєднання до Болонського процесу. Міністерством освіти і науки України затверджена і запроваджена у 2004 році навчальна програма “Вища освіта України і Болонський процес. Приоритетні напрями приєднання України до Болонського процесу широко розглянуті на міжнародних науково-практичних конференціях у регіонах України з розвинутою мережею університетів: м. Києві (двічі), м. Дніпропетровську, м. Харкові, м. Львові.

Організація управління системою освіти. Національні органи.

Нова модель управління освітою стала більш відкритою й демократичною. Управління в галузі вищої освіти в Україні здійснює Кабінет Міністрів України (Уряд) через систему органів виконавчої влади, яку складають: Міністерство освіти і науки - спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади в галузі освіти, інші центральні органи виконавчої влади, які мають у своєму підпорядкуванні вищі навчальні заклади, а також Вища атестаційна комісія; органи місцевого самоврядування; органи громадського самоврядування.

Акти Міністерства освіти і науки України, Вищої атестаційної комісії України, що прийняті у межах їх повноважень, є обов'язковими для інших органів управління, вищих навчальних закладів незалежно від форм власності. Повноваження власника (власників) щодо управління вищим навчальним закладом визначаються в межах законів статутом вищого навчального закладу.

Відповідно до Закону України "Про вищу освіту" в Україні можуть діяти вищі навчальні заклади різних форм власності (державної, комунальної, приватної) та типів: університети, академії, інститути, консерваторії (музичні академії) – III-IV рівень акредитації, коледжі та технікуми (училища) - I-II рівень акредитації.

Вищі навчальні заклади I-II рівнів акредитації готують фахівців на рівні молодшого спеціаліста, підготовка яких на базі 11 класів навчання у середній загальноосвітній школі триває 3 роки.

Вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації пропонують на першому циклі навчальні програми підготовки бакалаврів (з тривалістю навчання 3,5–4 роки) та програми другого циклу підготовки фахівців із повною вищою освітою (університетський рівень освіти з тривалістю навчання 1–2 роки після завершення навчання за програмою бакалавра). Завершується навчання видачею диплома спеціаліста або магістра. Щоб досягти більшої відповідності структури освітніх програм Болонським вимогам з 2005/2006 навчального року, здійснюється перехід на підготовку лише магістрів.

Державному вищому навчальному закладу IV рівня акредитації відповідно до законодавства може бути наданий статус національного, а за рішенням Кабінету Міністрів України - певні додаткові повноваження. Статус національного в Україні має 81 університет. Така диверсифікація типів навчальних закладів України та програм підготовки значною мірою обумовлена історичними традиціями, потребами ринку

праці, а також прагненням України більш динамічно інтегруватися до Європейського освітнього простору. Порядок створення, реорганізації та ліквідації вищих навчальних закладів визначено Законом України „Про вищу освіту” та відповідними постановами Кабінету Міністрів України і здійснюється за обов'язковими процедурами ліцензування та акредитації для закладів. Вищі навчальні заклади III або IV рівня акредитації державної форми власності створюються Кабінетом Міністрів України (як засновником).

Вищі навчальні заклади I або II рівнів акредитації державної форми власності створюються Міністерством освіти і науки України та центральним органом виконавчої влади за підпорядкуванням закладу, ті, що перебувають у власності Автономної Республіки Крим - органами влади Автономної Республіки Крим, заклади комунальної форми власності - органами місцевого самоврядування.

Сьогодні система вищої освіти налічує 1009 вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації (училища, технікуми, коледжі, інститути, академії, університети), з них:

- 670 закладів I-II рівнів акредитації, в тому числі 586 - державної форми власності та 84 - інших форм власності. Загальна чисельність студентів таких закладів становить 593 тис., або у розрахунку на 10 тис. населення - 125 осіб.

- 339 закладів III-IV рівнів акредитації, у тому числі 235 - державної форми власності і 104 - інших форм власності. Серед них функціонує 141 університет, 63 академії, 135 інститутів, де навчається 1,8 млн студентів, або у розрахунку на 10 тис. населення - 387 осіб.

За кошти державного бюджету у вищих навчальних закладах України навчається 38% від загальної чисельності студентів.

Вищі навчальні заклади України IV рівня акредитації відповідно до законодавства іноземних держав та за згодою Міністерства освіти і науки України можуть створювати за

кордоном свої структурні підрозділи. Вищі навчальні заклади іноземних держав можуть з дозволу Міністерства освіти і науки України створювати свої підрозділи на території України. Слід зазначити, що усі типи вищих навчальних закладів України III-IV рівнів акредитації пропонують програми повної вищої освіти університетського типу.

В Україні сформована система післядипломної освіти (підвищення кваліфікації, перепідготовка, друга вища освіта), яка налічує 563 інституції та розглядається в сучасному суспільстві як основна складова системи неперервної освіти, що дає кожній особистості можливість для удосконалення та оновлення знань упродовж усього життя.

Надання освітніх послуг у сфері вищої освіти регулюється однаковими положеннями для навчальних закладів державної та приватної форми власності. Однак, приватні навчальні заклади у інших сферах господарської діяльності, а також під час створення керуються також Законами України “Про підприємства в Україні” та “Про підприємництво”, що надає власникам додаткові повноваження в реалізації принципів самоврядності.

Гарантії якості

Національна система гарантії якості освіти в Україні базується на основі вимог щодо необхідності дотримання стандартів освіти та оцінки освітніх послуг. Контроль якості вищої освіти передбачає внутрішню та зовнішню оцінку, які здійснюються, відповідно, вищими навчальними закладами, органами державного контролю й громадськістю. Вищі навчальні заклади за власною ініціативою використовують інноваційні моделі управління якістю освіти на основі стандартів ISO серії 9000. Їх досягнення оцінюються також громадськими організаціями (зокрема, Українською Асоціацією якості) під час проведення щорічних конкурсів, рейтингів тощо.

Згідно з діючим законодавством основними формами зовнішньої оцінки є державна атестація студентів, державне інспектування, а також ліцензування та акредитація освітньо-професійних програм і навчальних закладів. Постійно діючими органами державного контролю є Міністерство освіти і науки України, як спеціально уповноважений центральний державний орган виконавчої влади - Державна інспекція навчальних закладів та державно-громадський орган - Державна акредитаційна комісія.

Державна інспекція навчальних закладів здійснює інспектування шляхом аналізу і оцінки рівня навчально-виховної, наукової та методичної роботи, використання наукового, науково-педагогічного кадрового потенціалу, розвитку матеріально-технічної бази і соціальної сфери, дотримання державних стандартів щодо якості підготовки студентів тощо. Державна атестація студентів здійснюється державною екзаменаційною комісією після завершення навчання за певною освітньо-професійною програмою. При цьому кожен випускник складає Державні іспити і, як правило, захищає дипломну роботу чи дипломний проект.

Питання якості освіти та адаптивності освітніх програм, їх змісту та можливості практичної реалізації, визнання документів про освіту належать до проблем, пов'язаних із стандартизацією освіти, ґрунтуються на її кращих традиціях, досягненнях, що враховує вимоги й досвід світової освітньої спільноти.

Відповідно до ст. 11 Закону України “Про вищу освіту” стандарти освіти встановлюють вимоги до змісту, обсягу й рівня освітньої та фахової підготовки. Вони є основою оцінки освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівня громадян незалежно від форми здобуття освіти. Відповідно до Державного класифікатора професій України, кваліфікація фахівця визначається рівнем освіти та спеціалізацією. Таким чином, існує певний зв'язок між кваліфікацією (рівнем

професійної діяльності) і рівнем вищої освіти. Структура стандартів вищої освіти є ієрархічною сукупністю взаємопов'язаних компонент, що встановлюють вимоги на рівні держави, на рівні галузі, на рівні вищого навчального закладу.

Державний стандарт вищої освіти. Він затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 1997 № 507 і визначає переліки кваліфікацій, напрямів та спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за відповідними освітньо-кваліфікаційними рівнями, загальні вимоги до кожного освітньо-кваліфікаційного та освітнього рівня. На сьогодні переліком напрямів та спеціальностей устанавлено 76 напрямів підготовки бакалаврів і понад 500 назв спеціальностей підготовки магістрів.

Розробники переліку у назвах напрямів підготовки освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра та спеціальностей освітньо-кваліфікаційних рівнів підготовки магістра відобразили узагальнений об'єкт діяльності, на який має бути спрямована праця фахівця. Спеціальності переліку, що характеризуються високим ступенем спорідненості змісту освіти, поєднуються в окремі напрями (бакалаврати). Структури галузей знань та напрямів підготовки певною мірою відповідають наведеним у Міжнародній Стандартній Класифікації Освіти, що спрощує процес визнання і нострифікації документів про освіту.

Ринок праці, що формується в державі вимагає визначення державного переліку спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців із вищою освітою в Україні, і який відповідає переліку кваліфікацій для їх первинних посад. Удосконалення останнього буде завершено в Україні у 2005 році. Сьогодні, як складова державного стандарту використовуються Державний класифікатор професій. На підставі цих документів устанавлюється відповідність окремої професії певному освітньо-кваліфікаційному рівню.

Галузевий стандарт вищої освіти України – це комплекс із трьох послідовних складових. Перша складова галузевого стандарту вищої освіти - *освітньо-кваліфікаційна характеристика* формується на підставі кваліфікаційних характеристик (вимог сфери праці) та вимог щодо соціально значущих рис та якостей випускника вищого навчального закладу (вимоги суспільства) як модель компетентності фахівця.

Освітньо-кваліфікаційна характеристика трансформується у модель підготовки фахівця, що становить другу складову галузевого стандарту вищої освіти - *освітньо-професійну програму підготовки*. В ній устанавлюються вимоги до змісту, обсягу, рівня освіти і професійної підготовки фахівця (у формі системи назв модулів змісту навчання) та *нормативний термін навчання* відповідно до визначеного рівня професійної діяльності.

Третьою складовою галузевого стандарту вищої освіти є *засоби діагностики* якості освіти - стандартизовані методики об'єктивного оцінювання якості освіти, яку особа здобула в результаті реалізації освітньо-професійної програми підготовки та визначення ступеня відповідності показників якості вищої освіти вимогам освітньо-кваліфікаційної характеристики за критеріями досягнення кінцевих цілей освіти та професійної підготовки.

Стандарти вищих навчальних закладів є невід'ємною складовою системи стандартів вищої освіти. Вони розробляються й затверджуються самим закладом і є нормативно-методичними документами, що регламентують навчальну роботу у закладі (навчальні плани, програми навчальних дисциплін тощо). Стандарти вищого навчального закладу ґрунтуються на відповідних освітньо-кваліфікаційних характеристиках та освітньо-професійних програмах підготовки.

Особливе відображення у стандартах знаходить гуманістичне спрямування вищої освіти. Зокрема, ними передбачається нормативна частина змісту освіти, якою забезпечується обов'язкове вивчення соціально-гуманітарних дисциплін: права, екології, етики, філософії, світової та вітчизняної культури тощо. Ці дисципліни складають до 20% навчального часу підготовки фахівців.

Якість підготовки фахівців в Україні визначається під час встановлених процедур ліцензування й акредитації напрямів та спеціальностей, а також атестації і професійної сертифікації випускників вищого навчального закладу із застосуванням засобів діагностики.

Державні гарантії якості освіти реалізуються через уведено у 1992 році систему ліцензування та акредитації, яка постійно вдосконалюється. Механізми ліцензування та акредитації освітньої діяльності навчального закладу і його окремих спеціальностей та програм підготовки належать в Україні до основних інструментів, що забезпечують внутрішню й зовнішню оцінку якості організації підготовки на національному та міжнародному рівнях.

Відповідно до Закону України "Про вищу освіту" *освітня діяльність* на території України здійснюється вищими навчальними закладами лише за умов наявності ліцензій, що видаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України. Ліцензії засвідчують спроможність навчального закладу здійснювати підготовку на рівні стандартів, що захищає молодь від неякісних освітніх послуг. Вони видаються на підставі результатів ліцензійної експертизи, що здійснюється безпосередньо в навчальному закладі відповідною комісією. У ліцензіях визначаються назва напрямку, спеціальності, освітньо-кваліфікаційний рівень та дозволені обсяги підготовки, термін дії, а також юридичні адреси закладу та його відокремлених структурних підрозділів (філій).

Акредитація напрямку або спеціальності – це державне визнання відповідності рівня підготовки (перепідготовки) фахівців за напрямом або спеціальністю державним вимогам, що надає право видавати документи про вищу освіту державного зразка. Акредитація напрямів або спеціальностей проводиться з ініціативи вищого навчального закладу на заключному етапі підготовки фахівців.

В Україні проводиться також *акредитація вищого навчального закладу в цілому (інституціональна)*. Це процедура державного визначення його статусу. Вищий навчальний заклад може бути акредитованим за певним рівнем акредитації, якщо не менше двох третин спеціальностей, за якими він здійснює освітню діяльність, є акредитованими за цим рівнем. Закон України "Про вищу освіту" встановлює чотири рівні акредитації вищих навчальних закладів (із I по IV). Головними критеріями для акредитації вищого навчального закладу в цілому за IV рівнем є ефективна діяльність його аспірантури і докторантури, високий рівень наукової та науково-технічної діяльності (зокрема, залучення до неї студентів).. Вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації включені до державного реєстру наукових установ.

Акредитація вищого навчального закладу в цілому або з окремого напрямку чи спеціальності на сьогодні складається з трьох основних етапів: проведення вищим навчальним закладом самоаналізу; проведення зовнішньої громадсько-державної експертизи; розгляд справи в Державній акредитаційній комісії з прийняттям відповідного рішення щодо видачі сертифіката. Термін дії сертифіката не може перевищувати 10 років. Продовження терміну дії сертифіката здійснюється у тому ж порядку, що встановлений для його одержання. В разі порушень умов ліцензування сертифікати про акредитацію напрямку, спеціальності або вищого навчального закладу можуть бути анульовані відповідно до чинного законодавства. Рішення Міністерства освіти і науки

України з питань ліцензування та акредитації можуть бути оскаржені. Результати ліцензування та акредитації публікуються у виданнях Міністерства освіти і науки. Вищі навчальні заклади зобов'язані публікувати інформацію про наявність у них ліцензії та сертифіката про акредитацію в своїх рекламних матеріалах для вступників на перші курси. Для подальшого удосконалення процедури ліцензування та акредитації заплановано обов'язкове (більш ширше) залучення до цієї роботи студентів та роботодавців.

Окремі провідні університети проходять процедуру міжнародної акредитації, однак розширення цього процесу стримується фінансовими можливостями університетів.

Одним з прикладів, що підтверджує результативність заходів щодо забезпечення якості підготовки студентів є результати їх, участі у міжнародних олімпіадах, підтримка обдарованої студентської молоді. В останні роки активізовано роботу щодо участі українських студентів у міжнародних змаганнях. Починаючи з 2000 року студенти України неодноразово були відзначені як переможці й призери міжнародних студентських олімпіад. Команди студентів України брали участь і займали призові місця в Міжнародній математичній олімпіаді в Ісламській Республіці Іран: у 2000 р. - 2 місце, 2002 р. - 4 місце, 2004 р. - 2 місце серед студентських команд з 14 країн світу. З 2001 року Україна бере участь у Міжнародній олімпіаді з програмування. В 2001 році на полуфіналі в Румунії у командних змаганнях українські студенти зайняли 5 місце серед 10 залікових. У 2002р. Україна представила на ці змагання шість команд, які увійшли у десять кращих серед країн Південно-Східного європейського регіону, із яких дві команди зайняли призові 1 і 2 місця. Це дозволило їм узяти участь у Першості світу, який проходив у Сполучених Штатах Америки, і, відповідно, зайняти там 2 і 4 місця серед 62 команд учасників світу. У 2003р. на Першості світу з програмування у Празі, команда студентів України серед 70

команд учасників отримала 3 місце. Шість українських команд, які брали участь у цих змаганнях, увійшли у число 10 призерів. А нещодавно в м. Скоп'є (Македонія) на 11 міжнародних змаганнях з математики для студентів університетів студент Національного технічного університету України "КПІ" Олександр Рибак виборов "Grand Grand First Prize". В жовтні 2004 року переможці всеукраїнських регіональних олімпіад з програмування візьмуть участь у світових змаганнях у Румунії. Значна робота проводиться для підтримки зв'язків з вищими навчальними закладами країн СНД, зокрема набуває сили тенденція щодо організації і проведення міжнародних студентських олімпіад під егідою Міністерства освіти і науки України.

Двохступенева система вищої освіти

Починаючи з 90-х років минулого сторіччя, підготовка фахівців у системі вищої освіти України здійснюється за ступеневою системою. Законом України "Про освіту" було започатковано систему вищої освіти, яка забезпечує підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалаврів і магістрів, поряд із збереженням підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівнів молодшого спеціаліста та спеціаліста, що було притаманно попередній системі. *Сьогодні відповідно до Болонської декларації підготовка фахівців на рівні спеціаліст скасовується і у вищій школі залишаються лише програми бакалавра й магістра. Навчальні заклади, які готують молодшого спеціаліста (технікуми, училища), виводяться із системи вищої освіти.*

Підготовка фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр є першим ступенем професійної вищої освіти. В Україні реалізовано 3 - 4-річний цикл підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра на основі повної загальної середньої освіти, що дає їм право отримання

відповідної до напряму підготовки професійної кваліфікації та на зайняття певних посад на ринку праці. Нині Міністерство освіти і науки України разом з Міністерством праці та соціальної політики України та асоціацією роботодавців України працюють над змінами до Державного класифікатора професій для розширення можливостей працевлаштування бакалаврів. Одночасно бакалавр здобуває академічний освітній рівень базової вищої освіти, що дає йому право на продовження навчання за освітньо-професійною програмою підготовки фахівців більш високого освітньо-кваліфікаційного рівня магістра. Після закінчення другого циклу навчання випускник вищого навчального закладу здобуває професійну кваліфікацію та освітній рівень повної вищої освіти, що дає йому право на продовження навчання за програмами підготовки наукових та науково-педагогічних працівників (третій цикл – аспірантура). Цикл підготовки фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня магістра не перевищує 1-2 роки в залежності від профілю підготовки.

Кваліфікація вищої освіти (академічна кваліфікація) у системі ступеневої освіти України визначається відповідно до розділу I Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (Лісабон, 1997). Законом України “Про вищу освіту” встановлені такі освітні рівні для здобуття кваліфікацій за освітньо-кваліфікаційним рівнем: *неповної вищої освіти* – молодшого спеціаліста (виводиться із системи вищої освіти); *базової вищої освіти* – бакалавра; *повної вищої освіти* – спеціаліста (сьогодні така програма скасовується), магістра.

Термін *кваліфікація (професійна кваліфікація)* згідно із Законом України “Про вищу освіту” у дипломах про вищу освіту застосовується виключно у значенні, що використовується у таких документах, як Державний класифікатор професій України та Міжнародна стандартна

класифікація занять, що сприяє професійній мобільності випускників.

Таким чином, в Україні впродовж 12 років існує гармонічне поєднання двохступеневої структури вищої академічної освіти (базова і повна вища освіта) та професійної підготовки за дворівневою структурою – *бакалавра і магістра*. Це є гарантією адаптації національної системи вищої освіти до потреб суспільства, що динамічно змінюються), а також до реалізації ідеї створення *системи освіти впродовж усього життя*. Проект Закону України “Про освіту дорослих (неперервна освіта – протягом всього життя)” розроблено й подано на розгляд до Верховної Ради України.

Визнання ступенів (кваліфікацій) та термінів навчання

Визнання кваліфікацій вищої освіти регулюється Законами України “Про освіту”, “Про вищу освіту” (2002.), Постановами Кабінету Міністрів України № 1260 “Про документи про освіту та вчені звання” та № 1380 “Про ліцензування освітніх послуг”, наказом Міністерства освіти і науки України № 563 “Про затвердження Положення про визнання іноземних документів про освіту”, де визначаються правові та організаційні основи визнання іноземних освітніх документів. Ці нормативні акти встановлюють централізовану процедуру визнання, що входить до компетенції Міністерства освіти і науки України. В необхідних випадках указані процедури здійснюються за участю Міністерства охорони здоров'я та Міністерства оборони України. Визнання в Україні наукових ступенів здійснюється Вищою Атестаційною Комісією.

Національні критерії оцінювання якості іноземних освітніх кваліфікацій, отриманих у різних регіонах світу, ґрунтуються на положеннях Лісабонської Конвенції, яка набула чинності 1999 року відповідно до Закону України “Про

ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні". Для участі в роботі Комітету Лісабонської Конвенції та діяльності мережі ENIC/NARIC Національною Комісією України у справах ЮНЕСКО представлено Міністерство освіти і науки України. Для реалізації цих функцій в Міністерстві освіти і науки України створено спеціальний підрозділ – Управління ліцензування, акредитації та нострифікації. Це сприяє мобільному забезпеченню необхідною інформацією та безпосередньому втіленню в практику нових рішень Комітету.

Усі випускники вищих навчальних закладів України отримують додаток до диплома. Додаток до диплома про вищу освіту є документом про освіту, що видається власникові диплома з метою надання додаткової розширеної інформації про вищий навчальний заклад, який надає кваліфікацію, про рівень кваліфікації, про зміст і обсяг освіти, особливості навчання, форми і результати підсумкового контролю та його академічні професійні права тощо. З 2005 року в Україні вводиться новий додаток до диплома, форма та зміст якого відповідатимуть моделі, яка була розроблена Європейською Комісією, Радою Європи та UNESCO/CEPES, з урахуванням специфіки національної системи вищої освіти України, державною мовою і широко розповсюдженими європейськими мовами (англійською, французькою).

Визнання отриманих в Україні наукових ступенів і вчених звань здійснюється відповідно до укладених Міністерством освіти і науки України і Вищою атестаційною комісією України міжнародних угод. Порівняння наукових ступенів і вчених звань в Україні з відповідними ступенями і званнями у європейських країнах засвідчує, що еквівалентом наукового ступеня *кандидат наук* можна вважати ступінь *доктор філософії* з відповідних наук. Еквівалентом ступеня *доктор наук* можна вважати ступінь *габілітований доктор* чи *доктор наук (PhD, ScD)*, що присуджується в ряді країн за

результатами досліджень та визначних наукових досягнень. Вченому званню *доцент* аналогічно відповідає звання *асоційований професор* (associate professor), аналогічним вченому званню *професор* порівнюється зі званням *повний професор* (full professor).

Докторантура (в Україні аспірантура) та науково-дослідна робота

В Україні особи, які отримали повну вищу освіту освітньо-кваліфікаційного рівня магістра (раніше і спеціаліста), мають право вступити на конкурсних засадах до аспірантури (третьій цикл підготовки, термін навчання з відривом від виробництва – 3 роки) для здобуття вченого ступеня кандидата наук (еквівалент *PhD*). За час навчання аспірант складає кандидатські (кваліфікаційні) іспити зі спеціальності, філософії та іноземної мови, самостійно виконує науково-дослідницьку роботу за тематикою дисертації, готує наукові публікації, бере участь в наукових семінарах, конференціях та ін., проводить навчальні заняття зі студентами в обсязі 200 навчальних годин (своєрідна педагогічна практика), а також захищає дисертацію, яка є результатом його самостійної дослідницької роботи. Аспіранту також пропонуються 2-3 лекційних курси зі спеціальності та суміжних дисциплін, курси з педагогіки та психології вищої школи. У структурі навчального плану підготовки аспіранта ця частка запропонованих для вивчення курсів складає 20 % навчального обсягу програми підготовки, Сьогодні у вищих навчальних закладах захищається більше 50 відсотків докторських і кандидатських дисертацій від загальної кількості по Україні.

Невід'ємною складовою освітнього процесу у вищих навчальних закладах України є наукова і науково-технічна діяльність. Це забезпечує високий рівень фундаментальної підготовки студентів, які беруть участь у дослідженнях, професійному зростанню молодих викладачів, сприяє

впровадженню ними нових навчальних курсів із використанням новітніх наукових результатів і технологій.. Таким чином, реалізується один із важливих принципів Болонського процесу - єдність навчання і наукових досліджень.

Водночас наука у вищих навчальних закладах України є також органічною частиною загальної системи наукового і науково-технічного сектору економіки України, що ефективно сприяє соціально-економічному розвитку держави. На сьогодні у вищих навчальних закладах діє майже 1000 наукових шкіл і колективів, 42 наукові установи, організації та державні підприємства. З метою наукового супроводження впровадження сучасних методик Указом Президента України від 4 березня 1992 року було створено Академію педагогічних наук України. Науково-методичне та науково-інформаційне забезпечення навчального процесу і наукової діяльності здійснюють підпорядковані Міністерству освіти і науки України Науково-методичний центр вищої освіти, 18 центрів науково-технічної та економічної інформації. Показники наукової роботи викладачів і студентів є одним з найважливіших критеріїв оцінки потенціалу вищого навчального закладу в процесі його акредитації.

Наукова і науково-технічна діяльність у галузі вищої освіти здійснюється відповідно до Законів України "Про наукову і науково-технічну діяльність", "Про інноваційну діяльність" та "Про вищу освіту". На вищі навчальні заклади III-IV рівнів акредитації поширюються права, що передбачені законодавством України для наукових установ. Політику держави щодо підтримки фундаментальних досліджень як вищих наукових закладів, так і академічних установ, в Україні здійснює *Державний фонд фундаментальних досліджень* шляхом надання грантів за результатами незалежної експертизи конкурсних проектів на виконання науково-технічних розробок.

Мобільність студентів та персоналу

Закон України "Про вищу освіту" підтримує розвиток мобільності студентів і викладачів. Цьому сприяє й те, що третього грудня 1999 року Україною ратифіковано Конвенцію про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні (Закон України № 1273-XIV ВР). Забезпечення умов для розширення мобільності представляє для України одне з найважливіших завдань її інтеграції до Болонського процесу. Це стосується студентів, викладачів і науковців України, яким надається підтримка в рамках міжнародних угод (міжурядових, міжвідомчих та прямих угод між вищими навчальними закладами і науково-дослідницькими установами) та міжнародними програмами, що реалізуються в Європейському регіоні, і є доступними для України. Найбільш популярними в Україні є програми ДААД (Німеччина), ОАД (Австрія), TEMPUS (ЄС). На жаль, громадяни України не мають поки що доступу до таких потужних програм ЄС як Sokrates-Erasmus і Leonardo. Значно сприяє мобільності і вивчення європейських мов широким загалом українців як в Україні, так і на різноманітних мовних курсах у європейських країнах. Доступ громадян України до національних грантів (стипендій), як і в багатьох інших європейських країнах, обмежений. Однією з найбільших перешкод для розвитку мобільності, що в певній мірі ще й досі негативно впливає на її динамічний розвиток, є поки що фінансові, а інколи й мовні проблеми та проблеми візової підтримки. Автономія вищих навчальних закладів дозволяє розробляти і реалізовувати власні програми взаємообміну та стажування студентів і викладачів у інших вищих навчальних закладах України і світу. До основних факторів, які значною мірою впливають на мобільність студентів України, відносяться: надання їм допомоги в отриманні віз для навчання; забезпечення інформацією про умови навчання у вищих навчальних закладах України та інших європейських країнах; спрощення умов щодо посвідчення

навчання у вищих навчальних закладах з роботою та навчанням у іншому навчальному закладі; підтримка Міністерством освіти і науки України мобільності навчання українських студентів у закордонних вищих навчальних закладах через відповідну систему грантів; узгодження навчальних планів та програм підготовки фахівців відповідних напрямів вищих навчальних закладів України та європейських країн; введення короткострокових лінгвістичних курсів; розширення взаємного обміну студентами між вищими навчальними закладами України та Європи.

Міжнародна інтеграція України у сфері вищої освіти і науки здійснюється в рамках 83 міжурядових і 46 міжвідомчих угод з 61 країною світу, 17 із яких - міжурядові угоди про взаємне визнання документів про освіту, наукові ступені і вчені звання. На узгодження іноземним партнерам розіслано майже 90 проектів міжнародних угод у галузі освіти і науки. Вищі навчальні заклади співпрацюють з країнами ЄС у рамках різних наукових і освітніх програм. Так, лише за 10 років реалізації Трансевропейської програми співпраці в галузі вищої освіти - TEMPUS здійснено 126 проектів у 40 вищих навчальних закладах України, що є вагомим внеском у модернізацію вищої освіти України. В рамках діючої програми "Спільний простір Європейської вищої освіти" університети України відкривають факультети Європейських студій та започатковують Європейські навчальні курси. Багато університетів України спільно із університетами інших країн Європи розробили узгоджені освітньо-професійні програми і тепер мають змогу видавати випускникам окрім українського диплома також диплом університету – закордонного партнера.

Загалом щорічно понад 10 тисяч українських громадян виїждять на навчання та стажування за кордон. Близько 9 тисяч українських викладачів, науковців, аспірантів і студентів беруть участь у реалізації міжнародних програм і проектів.. 27 тисяч іноземних студентів із 110 країн світу, серед яких 28

країн Європи, 40 країн Азії, 30 країн Африки та 12 країн Латинської Америки, отримують освіту в Україні.

Україна створює умови для міжнародного співробітництва вищих навчальних закладів усіх форм власності, зокрема, шляхом надання пільг на сплату податків та зборів (обов'язкових платежів), пов'язаних із закупівлею та ввезенням на територію України навчального, наукового та виробничого обладнання, приладдя та матеріалів, для здійснення освітньої, наукової та науково-технічної діяльності.

Для покращення та вдосконалення академічної мобільності Міністерством освіти і науки та вищими навчальними закладами України здійснюється низка заходів:

1. В поточному році підготовлено проект Указу Президента України "Про заснування стипендій Президента України талановитим студентам та молодим ученим" для навчання та стажування у провідних зарубіжних університетах і дослідницьких центрах за пріоритетними напрямками соціально-економічного розвитку України.

2. При Міністерстві освіти і науки України функціонує Центр міжнародної освіти, головним завданням якого є сприяння обмінам студентів і молодих учених.

3. Відкриваються інформаційно-консультативні центри у зарубіжних країнах.

4. Упроваджується система європейських кредитів ECTS та "Додатків до диплома" (Diploma Supplement) європейського зразка, що створює перспективне підґрунтя для розширення мобільності.

5. Створюються додаткові умови для використання новітніх технологій у вивченні іноземних мов.

Заклади вищої освіти й студенти

Значною мірою реформуванню вищої освіти сприяло розширення автономії вищих навчальних закладів, що реалізується відповідно до законодавства України. Усі права та обов'язки учасників навчально-виховного процесу

встановлюються Статутом університету, який приймається вищим колегіальним органом управління університету (загальні збори або конференція трудового колективу) і є основним нормативним документом, що регламентує його діяльність. Тепер університет може самостійно визначати форми навчання та організації навчального процесу; здійснювати додаткові освітні послуги; приймати на роботу працівників, вести власні програми наукової і науково-виробничої діяльності; створювати навчальні та наукові інституції як структурні підрозділи (інститути, коледжі, відділення, філії тощо), брати участь у діяльності міжнародних організацій, безстроково та безоплатно користуватися виділеними земельними ділянками та ін.

Надання реальної автономії вищим навчальним закладам, як правило, веде до посилення мотивації щодо активної діяльності всіх суб'єктів навчального процесу (у тому числі, студентів та викладачів). Зокрема, для керівника закладу введено процедуру його конкурсного обрання шляхом таємного голосування на зборах вищого колегіального органу самоврядування закладу. Керівник у встановленому порядку має звітуватись перед зборами вищого колегіального органу самоврядування закладу, яким він може бути відкликаний із займаної ним посади за порушення статуту вищого навчального закладу та умов контракту.

Завідувач кафедри також обирається на посаду за відкритим конкурсом Вченою радою вищого навчального закладу (дорадчий колегіальний орган) терміном на п'ять років (для національного вищого навчального закладу - на сім років).

Особи викладацького складу та наукові працівники також проходять процедури конкурсного відбору на посаду (1 раз на 5 років).

Студентам створюються умови для навчання, проживання у гуртожитках, оздоровлення, пільгового проїзду у громадському транспорті, залучення їх до науково-дослідної

та іншої творчої роботи, участі в науково-практичних та наукових конференціях, семінарах, симпозиумах, олімпіадах, конкурсах, в тому числі міжнародних; отримання відповідних грантів та грантів на навчання за кордоном, за результатами якого їм можуть бути призначені іменні та персональні стипендії (премії).

Керівники, особи викладацького складу та наукові працівники можуть бути висунуті колективом закладу для присвоєння почесних звань, нагород, премій. Суттєвим загальним для працівників та студентів вищих навчальних закладів стимулюючим фактором є стале та послідовне поліпшення їх умов праці, соціального забезпечення та гарантій, постійна увага до цього Президента України, законодавців та Уряду.

Українське законодавство забезпечує обов'язкову участь студентів у прийнятті рішень на всіх рівнях у системі вищої освіти. В Україні створена Всеукраїнська студентська рада для розгляду актуальних проблем студентського життя. Масштабно їх участь здійснюється через обрані студентами представницькі органи, які мають назву "органів студентського самоврядування". Студентські представницькі органи згідно із Законом "Про вищу освіту" можуть створюватися на рівні академічної групи, факультету, гуртожитку, вищого навчального закладу в цілому. Залежно від контингенту студентів, типу та специфіки вищого навчального закладу такі органи за бажанням студентів можуть створюватись також на рівні курсу, спеціальності, студентського містечка, структурних підрозділів вищого навчального закладу. Таким чином, система студентського представництва має гнучку структуру, що забезпечує її наближеність до кожного окремого студента. До компетенції органів студентського самоврядування належить представництво інтересів студентів із питань змісту та організації навчання, забезпечення можливостей для здійснення наукової та творчої діяльності,

соціального забезпечення студентів та умов їх проживання у гуртожитках, оздоровлення та організації дозвілля. Керівники студентських представницьких органів вищих навчальних закладів входять до складу вчених рад.

Міністерство освіти і науки України на основі угоди співпрацює з Українською асоціацією студентського самоврядування (УАСС), яка на добровільних засадах об'єднує у своєму складі представницькі органи студентського самоврядування вищих навчальних закладів усіх регіонів України. Ця співпраця передбачає проведення взаємних консультацій, залучення представників УАСС до підготовки проектів нормативних актів із питань вищої освіти та соціального забезпечення студентів, спільне проведення конференцій та семінарів, надання необхідної для діяльності УАСС інформації. За результатами двох конференцій, проведених УАСС за участю Міністерства освіти і науки України у 2002 та 2003 роках у Києві та Львові, до Верховної Ради України був внесений проект закону про часткові зміни до Закону України "Про вищу освіту", який додатково має зміцнити правове становище студентських і представницьких органів, наділити їх більш широкими та краще юридично захищеними правами, а також підвищити кількісне представництво студентів в усіх органах управління вищих навчальних закладів та в процесі їх акредитації. У підготовці цього законопроекту значну допомогу надали представники ESIB – Національних студентських союзів у Європі, а також членських організацій ESIB, студентських союзів Австрії, Угорщини та Словаччини.

Соціальний вимір Болонського процесу

Громадяни України мають право незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я,

місця проживання та інших обставин на здобуття на конкурсній основі вищої освіти усіх освітньо-кваліфікаційних рівнів у вищих навчальних закладах державної форми власності за кошти державного бюджету в межах вимог державних стандартів, якщо громадянин здобуває її вперше.

Доступ до вищої освіти регламентується умовами вступу до вищих навчальних закладів України, що є обов'язковими для закладів незалежно від форми власності та підпорядкування.

Для отримання права здобути вищу освіту необхідно мати атестат за 11-річну середню загальноосвітню школу (з 2000 року в Україні введено 12-річний термін навчання) чи диплом середніх професійних або технічних училищ та технікумів. Вступники складають конкурсні вступні випробування за програмами середньої школи. Університети та інші вищі навчальні заклади мають широку автономію у проведенні вступних випробувань (форма, кількість, введення додаткових дисциплін, часу тощо) і деталях вимог до відбору абітурієнтів. Установлені певні пільги при зарахуванні для дітей сиріт, інвалідів. З метою забезпечення оцінювання знань та рівного доступу до вищої освіти в Україні започатковано експеримент із проведенням зовнішнього тестування випускників середньої загальноосвітньої школи у незалежних центрах, результати якого за бажанням учнів можуть зараховуватись як вступні випробування до університетів.

Підготовка іноземців та осіб без громадянства регламентовано спеціальними законами та іншими нормативними актами, що відповідають міжнародній практиці.

Фінансування підготовки фахівців у вищих навчальних закладах проводиться за рахунок коштів державного бюджету України, республіканського бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів - за державним замовленням, а також коштів пільгових довгострокових кредитів, або юридичних та фізичних осіб. Згідно з Конституцією України громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в

державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі.

Навчання впродовж усього життя

В Україні з метою соціальної захищеності громадян сформована система післядипломної освіти, яка розглядається як основна складова системи неперервної освіти впродовж усього життя. Щороку в 563 закладах та підрозділах мережі післядипломної освіти здійснюється перепідготовка більш ніж 30 тис осіб із вищою освітою та підвищення кваліфікації близько 300 тис. фахівців.

Програми перепідготовки за змістом тісно ув'язуються з рівнем попередньої освіти, потребами замовника і, як правило, зорієнтовані на найбільш сучасні актуальні сфери діяльності. Зокрема, в ній формується інфраструктура перенавчання кадрів з питань комп'ютерних технологій, банкрутства, конкурентоспроможності, охорони інтелектуальної власності, корпоративного управління, фахівців із роботи з цінними паперами, аварійних комісарів, арбітражних керуючих, а також інших актуальних напрямків професійної діяльності. Окремо сформована мережа навчальних закладів із професійного навчання державних службовців, керівників підприємств, військовослужбовців, які звільнені у запас, митників тощо. Відкрито нові спеціалізації напрямів перепідготовки для роботи у нових господарських структурах і сфері малого підприємництва та бізнесу, банківській та страховій діяльності. У 2004 році на розгляд Верховної Ради України подано проект спеціального Закону України "Про освіту дорослих (неперервну освіту)", який установить нові можливості продовження навчання як за програмами професійної підготовки, так і за розвиваючими програмами відповідно до освітніх інтересів населення.

Внесок у Європейський вимір вищої освіти

Однією з основних системоутвірних ознак системи вищої освіти України є професійна кваліфікація як результат набуття громадянами вищої освіти. Відповідно до Закону України "Про вищу освіту" та Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в європейському регіоні (Лісабон, 1997) система вищої освіти - це сукупність взаємодіючих послідовних курсів навчання, вищих навчальних закладів, інших юридичних осіб, що надають освітні послуги. Усі складові стандарту вищої освіти повинні бути визнані уповноваженим органом держави. Для структури та форми стандартів вищої освіти України, а також більшості країн, що виникли на пострадянському просторі, характерним є поєднання у просторі та часі здобуття академічних та професійних кваліфікацій - професійна вища освіта.

Таким чином, можна вважати, що для вирішення одного з основних завдань Болонського процесу - уведення двохступеневої структури вищої освіти в Україні відпрацьована гнучка модель вищої освіти, що поєднує фундаментальність та універсальність і надає професійну кваліфікацію.

Підвищення привабливості Європейського простору вищої освіти

Прагнення України приєднатися до Болонського процесу обумовлені розумінням його інтеграційного характеру і тим, що вища освіта є стабілізуючим та інтегруючим фактором розвитку держави, демократизації усіх процесів становлення сучасного суспільства, що найбільш відповідає стратегічним інтересам України. Необхідність подальшої модернізації системи вищої освіти в Україні, її удосконалення й підвищення рівня якості є найважливішою для неї соціокультурною проблемою. Це значною мірою обумовлюється процесами глобалізації та потребами формування позитивних умов для

індивідуального розвитку людини, її соціалізації та саморегуляції у Європейському просторі. Зазначені процеси диктують необхідність визначення та гармонізації нормативно-правового забезпечення галузі освіти з урахуванням вимог міжнародної та європейської систем стандартів та сертифікації. Приєднання України до Болонського процесу матиме системоутворюючий вплив на подальше реформування вищої освіти в Україні, що передбачає перш за все:

- перехід до національної динамічної ступеневої системи підготовки фахівців, що дасть змогу задовольняти можливості особистості в здобутті певного освітнього та кваліфікаційного рівня за бажаним напрямом (спеціальністю) відповідно до її здібностей та забезпечить її мобільність „без кордонів” на ринку праці;

- формування системи надання освітніх послуг, яка за формами, програмами, термінами навчання і джерелами фінансування задовольняла б інтереси та потреби кожної особи й держави в цілому;

- формування суспільства, яке навчається впродовж усього життя;

- створення умов для динамічної інтеграції України в Європейське співтовариство.

Коментар-підсумок

В основу розвитку освіти України, вибору його пріоритетів покладені резолюції та рекомендації ЮНЕСКО з питань освіти, зокрема: “Рекомендації щодо освіти в дусі міжнародного взаєморозуміння, співпраці, миру та освіти в галузі прав людини та основних свобод особистості” (Париж, 1974); Велика Хартія Університетів (Magna Charta Universitatum) - 18 вересня 1988 року; “Всесвітня програма дій у галузі освіти з прав людини та демократії” (Монреаль, 1993); “Декларація та Програма дій Всесвітньої конференції ООН з питань прав людини” (Відень, 1993); “Декларація Міністрів

освіти, прийнята на 44 сесії Міжнародної конференції з питань освіти” (Женева, 1994); “Інтегровані рамки дій в галузі освіти в дусі миру, прав людини та демократії” (схвалені та прийняті на 28 сесії Генеральної конференції, Париж, 1995); “Декларація принципів толерантності” (Париж, 1995); “Декларація та Стратегія дій Всесвітньої конференції з питань прав жінок” (Беджинг, 1995); Лісабонська конвенція (11 квітня 1997 року); Сорбонська декларація (травень 1998 року); Болонська декларація (19 червня 1999 року); Декларація про науку та використання наукових знань (Будапешт, червень-липень 1999 року); Празьке комюніке міністрів вищої освіти європейських країн (19 травня 2001 року); “Саламанське звернення” Європейської асоціації університетів (березень-квітень 2001 року); Комюніке конференції міністрів вищої освіти європейських країн (Берлін, вересень 2003 року) тощо.

Цьому також сприяла активна участь суб'єктів освітньої діяльності України в заходах, що проводились Європейською комісією Ради Європи, ЮНЕСКО, студентськими організаціями та підтримка ними міжнародних ініціатив України. Непересічне значення в цьому мали неодноразові місії фахівців Ради Європи, їх сприяння проведенню міжнародних семінарів із питань розвитку та модернізації вищої освіти.

Прийняття України до кола країн членів Болонського процесу суттєво прискорить вже розпочаті нею у 1993 році заходи з реформування власної системи вищої освіти, адаптації та інтеграції її у Європейському просторі та сприятиме формуванню єдиного освітянського простору.